

Kovács M. Mária: Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945. Budapest, Napvilág Kiadó, 2012. 267 old.

Az első világháborút követően elsőként a magyar törvényhozás által alkotott zsidóellenes törvényről, annak összetevőiről, hatásairól, jog-, társadalom-, oktatás- stb. történeti vonatkozásairól számos feldolgozás, publikáció született már,¹ a téma élénken érdekelte a korszakkal, illetve az antiszemitizmussal foglalkozó kutatókat. Kovács M. Mária is számos publikációt szentelt korábban a témának,² mégis a most közreadott monográfiájáról az első, felületes átlapozás is meggyőzheti az olvasót: a korábbi eredményeket összegző és meghaladó, ugyanakkor azokat alapkutatásokkal ötvöző, hézagpótló munka. A nagyszabású vállalkozás egyáltalán nem túldimenzionált, a szerzőnek igaza van abban, hogy a numerus clausus nem egyszerűen egy törvény volt a Horthy-rendszer alapvetésének időszakából, jelentősége több szempontból is messze túlmutat önmagán.

A fülszöveget jegyző Konrád Györgynek teljesen igaza van, amikor Kovács M. Mária szövegét „fegyelmezett, lappangóan ironikus írásnak” minősíti, amely a történettudomány hivatalosságával úgy mutatja be a „zsidókvóta” számos vonatkozását, hogy közben nem téveszti szem elől: a parlamenti viták, statisztikai elemzések, egyetemi és sajtóháborúk mögött élő emberek álltak. Aki számára a továbbtanulást tette lehetetlenné, kényszerítette egész életét más pályára a törvény alkalmazásában tetet öltő diszkrimináció, egészen másként tekintett az eseményekre, mint a közvetlenül nem érintettek. A numerus clausus jelentőségére a szerző már a kötet előszavában, illetve bevezetésében rámutat: az antiszemitizmus intézményes rangra történt emeléséről, valamint olyan jogoknak a zsidóktól való elvonásáról volt szó, „amelyekről korábban azt lehetett hinni, hogy végérvényesen biztosították a zsidók egyenjogúságát a magyar társadalomban”. A magyar numerus clausus sajátosságát egyértelműen annak diszkriminatív, a társadalom egy felekezeti csoportjára való alkalmazása adta.

Kovács M. Mária a teljesség igényével fellépő forrásbázist és könyvészeti apparátust alakított ki, dokumentumai között a magyar törvényhozás anyagain (naplók, irományok) kívül a minisztertanácsi jegyzőkönyvek, közéleti szereplőktől származó levelek, feljegyzések egyaránt megtalálhatók. A Magyar Országos Levéltár anyagain kívül sokat kutatott a téma szempontjából releváns felsőoktatási intézmények iratórész helyein is, nem

¹ LADÁNYI ANDOR: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben. Bp., 1979.; N. SZEGVÁRI KATALIN: Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. Bp., 1988. stb. A 90. évforduló hatására két nagyszabású tanulmánykötetet is publikáltak: Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról. Szerk.: Molnár Judit. Bp., 2011.; The numerus clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe. Ed.: Karady, Victor – Nagy, Peter Tibor. Bp., 2012. (Research Reports on Central European History, 1.)

² Ld. pl.: KOVÁCS M. MÁRIA: Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, mérnöki és ügyvédi kar politikája 1867 és 1945 között. Bp., 2001.; UÓ: A numerus clausus Magyarországon, 1919–1945. In: Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról. Szerk.: Molnár Judit. Bp., 2011. 53-84. p. stb.

is beszélve a korabeli sajtó széles körű kiaknázásáról, a korabeli statisztikák „megszólaltatásáról” stb. A rejtett zsidókvóta törvénybe iktatásához vezető utak bemutatásakor részletesen ismerteti az első világháború éveiben átalakult, radikalizálódott társadalmi kérdéseket, a menekültektől a felsőoktatásban „feltorlódott” évfolyamok okozta problémáig. Meggyőzően bizonyítja, hogy a menekült diákok nagy száma távolról sem indokolta volna a zsidó diákoknak az egyetemekről történő kitiltását. Az egyik legfontosabb tézise szerint meggyőzően cáfolja azt a közkeletű vélekedést, miszerint a numerus clausus célja valamiféle szociálpolitikai probléma (az ún. „értelmiségi túltengés / túlképzés”) kezelése lett volna. Kezdetből egyértelmű volt ugyanis, hogy a numerus clausus a zsidóságra irányuló diszkrimináció intézményesítését szolgálta, minden más egykorú magyarázat csupán ennek a diszkriminációnak az elleplezésére, relativizálására szolgált, ráadásul a zsidóságnak egy alaposabb (a gazdaság és a közélet minden területén érvényesítendő) kiszorítását készítette elő. Logikailag nem elválasztható az 1938-ban kezdődő, „számozott” zsidótörvényektől.

Az 1920. évi XXV. tc. elfogadására a kor antiszemita közvéleménye számos igazolást hozott fel, például azt, hogy a zsidók kevésbé vették ki részüket a háborús szenvedésekből, a Galíciából beözönlő zsidóság forgatta fel a magyarság erkölceit, szorította ki a magyarságot a középosztály pozícióiból stb. E tételek azonban vagy nem feleltek meg a valóságnak (s mai szemmel is megdöbbentő, hogy a valóság mennyire nem érdekelte a döntéshozókat), vagy annyira bizonyosan nem, hogy intézményes, államilag végrehajtott diszkriminációt tegyenek indokolhatóvá. A bizonyos foglalkozási kategóriákban, társadalmi csoportokban mutatkozó „túlreprezentáltság” társadalomtörténeti folyamatokkal jól magyarázható jelenségei a politika világából a drasztikus beavatkozás igényét, reakcióját váltották ki.

Kovács M. Mária jó érzékkel veti fel a kapcsolódó kérdéseket, például azt, hogy miért nem a középiskolákban érvényesítették a zsidókvótát, hanem az egyetemeken, miért pont az egyetemi antiszemita diákmozgalmak tudták kikényszeríteni a diszkrimináció érvényesítését. A válasz egyértelműen a szimbolikus jelentőségben ragadható meg, ez az eszköz látszott legalkalmasabbnak a zsidóság széles körben vélt „bűneinek” megbüntetésére, a felhalmozott társadalmi és gazdasági problémák levezetésére. A faji típusú antiszemitizmus ugyanakkor idegen volt az 1918 előtti elittől, például Tisza István politikájától is, míg az 1919–1920-ban alakult rezsím tudatosan támaszkodott a bűnbakképző politizálásra, amely elsősorban az antiszemitizmusban öltött testet. Utóbbi megfékezését, jelentőségének kisebbitését vagy relativizálását alapvetően csak a rezsím külpolitikai okai magyarázták.

A kötetben a szerző gyakran visszatér a numerus claususszal kapcsolatos tévhitek, legendák eloszlatására. Így például arra, hogy 1928-ban eltörölte a magyar törvényhozás a sokat vitatott jogszabályt. Valójában „eltörlésről” szó sem volt – mutat rá meggyőző érveléssel, csupán a faji paragrafust érvényesítő jogszabály-szöveg átnevezéséről, amely távolról sem akasztotta meg a zsidóság egyetemeken tapasztalt diszkriminációjának folyamatát. (Jól mutatja ez a tény, hogy a Horthy-rendszer csak arculatjavító intézkedésként, külföld előtti országimázsként tekintett a numerus clausus módosítására, a zsidóság diszkriminációját jelentő lényegét változtatlanul fenntartotta.)

E bevezető, problémafelvető fejezetet követően részletesen foglalkozott a szerző a törvény keletkezésének kérdésével. Részletesen bemutatta az 1920-ban megfogalmazott zsidóellenes indítványokat, a szélsőjobboldali politikusok és egyesületek követeléseit a zsidóknak nemcsak az oktatásból, hanem a gazdaság minden területéről történő kizárását, pontosabban a számarányuknak megfelelő képviseletük érvényre juttatását. A numerus clausus elfogadását megelőző hónapok radikális antiszemitizmusát, a zsidóellenes tüntetések és atrocitások hatásait szintén ismerni kell, hogy ha a Horthy-rendszer geneziséét értelmezni akarjuk. A szerző utal a zsidókvóta nemzetközi (például orosz) párhuzamaira, részletesen foglalkozik a zsidóság jogállásának burkolt megváltoztatásával, a felekezetből fajjá, illetve nemzetiséggé történt átminősítéssel. Az antiszemita diák- és társadalmi egyesületek fellépése a nemzetgyűlési képviselőkre is hatást gyakorolt, s hogy a zsidóellenes diszkrimináció valójában a rendszerben kódoltan jött létre, azt jól mutatja a Teleki-kormány tevékenysége, a Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök által javaslatba hozott rejtett diszkrimináció érvényesítése. S ha már itt tartunk, a kötet külön erénye, hogy részletesen foglalkozik a numerus clausus ügyében érintett politikusok, közéleti személyiségek portréjának megrajzolásával (Prohászka mellett Teleki, Bethlen István, Bangha Béla, Kovács Alajos stb.) – jól bemutatva, hogy a diszkrimináció mögött nemcsak személytelen közvélemény, hanem befolyásos közéleti személyiségek tűntek fel. Ennek kapcsán ismét – jól alátámasztott hipotéziseket állítva fel – igyekszik eloszlatni bizonyos történeti tévhitet, melyek a szakirodalomban is széles körben fellelhetők. Például Prohászka kapcsán meggyőzően mutatja be, hogy nagyon is kezdeményező, sőt főideológusi szerepet játszott a numerus clausus megalkotásában, nem egyszerűen „társutasa” volt a folyamatnak. De arról is részletesen ír, hogy Teleki Pál elsősorban az antiszemita közhangulat leszerelése érdekében szorgalmazta a „zárt szám” intézményesítését. A katonai-félkatonai alakulatok ellen 1920 őszen–telén indított felszámoló akciók pedig csupán időben estek egybe a numerus claususszal, nem állott fenn ok-okozati összefüggés e két folyamat között.

A szerző terjedelmes fejezetet szentelt a „faji paragrafus első évtizede mérlegének”, vagyis a korabeli statisztikák értelmezésével mutatja be a zsidó diákok számarányának változásait. A téma kapcsán a számsorok ismét cáfolnak egyes állításokat, például azt, hogy a Trianon következtében áttelepült egyetemeken ne érvényesítették volna az első éveseknél a zsidókvótát, hogy általában ne akarták volna betartani a törvényt stb. A folyamatot különösen izgalmassá tette a törvény lényegében való betarthatatlansága: nemcsak arról volt szó, hogy a jogszabályok nem definiálták mindenki számára egyértelműen a zsidó fogalmát, hanem arról is, hogy – különösen Pécsen és Szegeden – a kevés nem zsidó jelentkező okozott problémát, a lemorzsolódás hatásairól nem is beszélve. Kovács M. Mária bepillantást enged az egyetemi zsidóverések légkörébe, a numerus clausus „hétköznapi” következményeibe, egyéni sorsokba, mintegy teljessé téve a jog-, társadalom- és politikatörténeti vonatkozásokat. A kötet negyedik fejezete a numerus clausus törvény 1928. évi módosításával, a kérdés nemzetközi kapcsolataival (például a történetírásunkban kevésbé ismert optánsperekkel, a Népszövetségben kialakult álláspontokkal) foglalkozik,

továbbá kitekintésként az 1930-as évek zsidóellenességével, a zsidótörvényekkel.

A könyvet tartalmazas kronológiai összefoglalás zárja a szokásos bibliográfia, illetve névmutató mellett. Külön ki kell emelni a remekül válogatott képmellékletet. A szövegbe illesztett egykorú ábrázolások nem pusztán az elemzett személyiségek illusztratív portréit tartalmazzák, hanem egykorú karikatúrákat, korabeli szövegekről készült fotókópiákat, és a kor nyomasztó antiszemita légkörét megidéző plakátokat is.

Összességében Kovács M. Mária egy tartalmas és tanulságos történeti monográfiát tett le a „szakma,” illetve az érdeklődő nagyközönség asztalára, legfőbb érdeme a forrásközpontúság, az alaposság, a következtetések világos megfogalmazása mellett a numerus clausus kapcsán léptenyomon felbukkanó jobboldali-szélsőjobboldali „legendárium” elosztatására tett kísérlet. Utóbbi sikerességét persze már nem elsősorban a szakmai fogadtatás, hanem a közéletnek a történelmi kutatásokra és oktatásra gyakorolt hatása befolyásolja.

(ism.: Fazekas Csaba)